

Bijlage 4 bij Brammertz-Gilman, Jespers

Overzicht van de orgels van Brammertz en de Gilmans in Nederland

@ F.P.M. Jespers, Voerendaal, 2019.

De werkzaamheden van Brammertz en de Gilmans die in het tegenwoordige Nederland konden worden achterhaald zijn de volgende. Na de chronologische lijst volgt een bespreking van alle activiteiten op alfabetische volgorde van plaatsnaam.

- 1708 Maastricht, Lutherse kerk, reparatie, ook in 1712
- 1715 Nederweert, St.-Lambertus, nieuw orgel
- rond 1710 Sittard, zusters Agnetenberg, nieuw orgel
- 1717 Weert, zusters penitenten, nieuw orgel
- 1722 Venlo, St.-Martinuskerk, reparatie
- 1727 Maastricht, protestantse Matthiaskerk, plaatsing tweedehands orgel
- 1727 Maastricht, protestantse St.-Janskerk, reparatie
- 1737 Nederweert, St.-Lambertuskerk, reparatie
- 1743 Weert, franciscanenklooster, nieuw orgel
- 1744 Weert, St.-Martinuskerk, reparatie
- 1758 Katholieke schuilkerk in Noord-Holland (nu in Spaarndam, Oude Kerk), nieuw orgel
- 1758 Alkmaar, schuilkerk St.-Laurentius, nieuw orgel
- 1758 Alkmaar, schuilkerk St.-Dominicus, nieuw orgel
- 1766 Weert, St.-Martinuskerk, rugpositief
- 1769 Vaals, Protestantse Kerk, onderhandelingen over nieuw orgel
- 1770 Venlo, klooster kruisheren, volledige vernieuwing van het orgel
- 1772 Venlo, St.-Martinuskerk, reparatie
- 1779 Bokhoven, St.-Antoniuskerk, nieuw orgel

Plus vanuit België:

- ca. 1730 Onbekend klooster, nieuw orgel (later overgeplaatst naar Escharen)
- ca. 1745 Bree, augustijnenklooster, nieuw orgel (later overgeplaatst naar Stevenweert)
- 1757 Onbekende kerk of klooster, nieuw orgel (later overgeplaatst naar Uden, klooster zusters birgitiessen)

De drie Belgische orgels zijn onder hun huidige Nederlandse plaats te vinden. Het orgel in de katholieke schuilkerk op een onbekende locatie is te vinden onder Spaarndam. Disposities en technische gegevens zijn te vinden in het werkdocument. Verder is er enige tijd twijfel geweest over de mogelijkheid dat de vroegere orgels van Middelaar en Sittard (Petruskerk) door de Gilmans gemaakt zouden kunnen zijn, waarvoor uiteindelijk te weinig argumenten aanwezig bleken. Deze orgels worden ook besproken.

Alkmaar, schuilkerk St. Laurentius

Joachim Bontius de Waal vermeldt in *Oorspronck en Opkomst der Stede Alkmaar*, handschrift, Stadsarchief Alkmaar, fol. 46, over 1758: “Noch op sondach den 10 september op deselver kerck het niuwen en frayen orgel voorsien van 10 Registers, sijn suyver en

sierterlijck geluyt voor 't eerst aen de gemeenten en verderen toehoorders laeten hooren, sijnde benefens 't geen op de niuw uit de grondt opgebouwd kerck van de eerwaerde pater Thomas Hellinck op den Baensloot gemaect werdt, bijden gemaect tot Aecken door den vermaerden en konstrijcken meester, en is hetselve op woensdag den 27 september door den voornaemen meester Adrianus Winckel, stadtsklock- en organist, in presentie van de voornaemsten liefhebbers, geprobeert en in allen deelen volledig bevonden". Hess publiceerde de originele dispositie in 1774, van de schuilkerk in de Diggelaarssteeg, zie ook het werkdocument. Broekhuizen (A 9) geeft dezelfde dispositie en meldt nog dat het orgel een aangehangen pedaal van anderhalf octaaf heeft en drie balgen.

Prestant 4'
 Bourdon 8'
 Prestant 8' discant
 Fluit 4'
 Quint 3'
 Octaaf 2'
 Sexqualter 2 sterk
 Mixtuur 4 sterk
 Kromhoorn 8' bas/discant

Nadat het orgel een eeuw lang dienst gedaan had in de schuilkerk te Alkmaar, is het in 1863 door Ypma overgeplaatst naar de St.-Vincentiuskerk in Volendam. In 1907 moest het daar plaats maken voor een nieuw orgel en kort daarna werd het door Bernard Pels overgebracht naar Paesens. Vóór deze overplaatsing heeft Pels het orgel flink verbouwd, door de claviatuur van de achterkant te verplaatsen naar de linkerzijkant. Hierdoor kon hij de ventielkast die op de lade was aangebracht naar de onderzijde ervan verplaatsen en zo ruimte winnen voor extra registers. Ook is de lage middentoren gewijzigd in een hoge middentoren, met aanpassingen van velden en blinderingen, waardoor ook nieuwe frontpijpen nodig waren. Twee jaar later is aan het orgel een Viola di gamba toegevoegd. Naderhand is nauwelijks meer iets aan het orgel gewijzigd. In 2007 is het instrument gerestaureerd door Bakker & Timmenga (*Orgelkrant* 2008/5). Toen zijn de latere ingrepen aan het orgel (wijzigingen front, verplaatsing claviatuur, vernieuwing mechanieken, vernieuwing frontpijpen, aanleg magazijnbalg, aanpassingen intonatie) intact gelaten, alleen is de Viola di gamba weer vervangen door een Kromhoorn in de stijl van Robustelly. Jan Jongepier bracht de hele geschiedenis van dit orgel en speciaal alle werkzaamheden uit 1907-1909 in kaart. Zie de brochure van Jan Jongepier over Paesens, Hess en *Orgelencyclopedie* deel 2, 252-253.

Alkmaar, schuilkerk St. Dominicus

De geschiedenis van het orgel te *Lochem*, afkomstig uit de Alkmaarse Dominicanenkerk, is uitgezocht door Johannes Legêne en is te vinden in het artikel van Hans Kriek in *Het Orgel* van 1979, met een nawoord van Legêne. In 1758 was een nieuwe schuilkerk op de Bane tot stand gekomen, waarvoor het oude orgel niet meer voldeed. C.W. Bruinvis, 'De statie van St. Dominicus te Alkmaar', in *Bijdragen tot de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem* deel 22 (1897), p. 203: "Het nieuwe, door N.N. Gildeman te St. Cornelis Munster bij Aken vervaardigde, 16 registers (1) sterke orgel werd den 1 November 1758 het eerst bespeeld en den 6 December door den Stadsorganist Adrianus Winckel onderzocht en goedgekeurd. (1) In 1760 werd nog een vox humana toegevoegd". Joachim Bontius de Waal meldt in *Oorspronck en Opkomst der Stede Alkmaar*, handschrift Regionaal Archief Alkmaar Coll. Aanw. inv. nr. 41, fol. 47: "sijnde dit volmaecte kunststuck voorsien met 16 registers, gemaect door deselven kunstenaers, waerdoor het orgel op de kerck van den seer eerwde heer Amandus de

Weert in ditselven jaer is gemaect, sijnde dit het 29ste kunstwerck 't geen door Haer niuw is opgemaect". In *Gedenkschrift der Pastorie van de H. Dominicus te Alkmaar*, handschrift Regionaal Archief Alkmaar, Archief Dominicuskerk toegangsnr. 0077, inv. nr. 20, blz. 90, staat: In 1789 heeft de pastoor het orgel laten vermaken voor 1100 gulden. Vermoedelijk heeft orgelmaker Deitenbach in dit jaar het positief toegevoegd en niet in 1804, zoals Broekhuysen A 7 meldt. Bij de restauratie bleek de omvang van dit positief tot c'' te gaan, wat ook eerder op 1789 wijst. De oorspronkelijk dispositie is bij Hess te vinden (blz. 4).

Præstant 8'
 Bourdon 8'
 Octaav 4'
 Fluit 4'
 Nazat 3'
 [Octaaf 2']
 Tertiaan
 Sexquialtra
 Mixtuur 4 sterk
 Trompet 8'
 Kromhoorn 8'
 Vox humana 8'

De uitbreiding van beide werken tot f'' zal het werk van Ypma in 1846 zijn, waarover Broekhuysen ook schrijft. In het midden van de negentiende eeuw had het hoofdwerk volgens Broekhuysen een Quint 3', Fluit 2' en Flageolet 1' in plaats van Nazat, Tertiaan en Vox humana. Op het positief stonden Holpijp 8', Salicional 8', Fluit 4', Nazart 3', Gemshoorn 2' en Vox humana 8' bas/discant. Het lijkt erop dat Naza(r)t en Vox humana overgeplaatst zijn.

In het *Memoriaal H. Dominicus Alkmaar* (Regionaal Archief Alkmaar, Archief Dominicuskerk, toegangsnr. 0077, inv. nr. 1) staat het verslag van de vergadering van het kerkbestuur op 25 mei 1866: de offerte van orgelmaker Ypma om het orgel te vernieuwen in verband met de overplaatsing naar de nieuwe Dominicuskerk is besproken en met enige aanpassingen wordt de opdracht gegeven voor 1000 gulden. In 1896 is het orgel verkocht aan de Gereformeerde Kerk in Hilversum en in 1897 is het door Maarschalkerweerd daarheen overgebracht. Daar is het orgelfront (geleidelijk) ontdaan van alle snijwerk en zijn hoge registers en tongwerken verwijderd.

Uiteindelijk is het orgel in 1978 door Flentrop overgebracht naar de Hervormde Kerk van Lochem en gerestaureerd. Hierbij is het instrument voorzien van een onderkas, nieuwe claviatuur, nieuw snijwerk en een vrij pedaal (*Orgelencyclopedie* deel 2, 248-251). Ook bij dit orgel was de ventielkast in aanleg bovenop de windlade gemonteerd en vond de bediening plaats met stekers en liggende ventielen. Bij de restauratie is de ventielkast onder de lade geplaatst, waardoor ruimte op de lade ontstond voor drie extra registers. Men heeft toen moeite gedaan om al het bijkomende pijpwerk aan te passen aan de stijl van de Gilmans, o.a. door de Cornet de kopiëren van die van de Grote Kerk in Hulst (!) en de tongwerken in Luikse stijl te bouwen. Ook is een vrij lage winddruk toegepast (70, later verlaagd naar ongeveer 65), een lage toonhoogte gekozen (415) en een Chaumont-stemming toegepast. Het orgel heeft mooie afzonderlijke registers, hoewel de oude grondstemmen enigszins vlak klinken. Maar combinaties vormen minder een eenheid, omdat het pijpwerk heterogeen van afkomst is (Gilman, Deitenbach, Flentrop) en enigszins opgevoerd om de grote kerkruimte te vullen. De Mixtuur begint erg laag, op 2'.

Bokhoven, St.-Antonius Abt

Het orgel te *Lisse*, Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt, is via omwegen uit Bokhoven afkomstig. Het is daar in 1925 verkocht, aan wie is niet bekend. In 1951 bleek het te koop te staan in de parochiekerk van St. Isidorushoeve, waarna het in Elden terecht kwam. In 1961 is het daar opnieuw verkocht, waarna het enkele jaren bij orgelmaker Vermeulen in Alkmaar stond. Deze plaatste het in 1966 bij de zusters van huize Larenstein te Velp. Bij deze gelegenheid voorzag Vermeulen het orgel van een geheel nieuw binnenwerk. In 1974 is het instrument door dezelfde orgelmaker overgeplaatst naar Lisse, waar het zich nu nog bevindt. De geschiedenis van het orgel is te vinden in *Orgelencyclopedie* deel 3, 182-184; Jaspers, Repertorium 30-31; Van Kuilenburg 38-39; Boogaarts 2017, 122-123.

In mei 1779 verbleven Theodor en Aegidius Gilman ruim zes weken in Bokhoven om hun nieuwe orgel op te stellen. Zij hadden onderdak bij pastoor Hokx en ontvingen 900 gulden. Een originele dispositie is niet bekend. Al in 1786 werkte Nicolaas van Hirtum aan het orgel en zeven jaar later voorzag hij het van een Fluit dolce 4' en Vox humana. In 1828 verrichtten de Gebr. Smits een grote ingreep aan het orgel, door onder andere een nieuwe windlade te plaatsen. Broekhuysen vermeldt de hierna volgende dispositie die daaruit voortkwam (B 114). Hierin is weinig karakteristieks van de Gilmans meer terug te zien.

Prestant 4'
 Prestant 8' discant
 Bourdon 8'
 Viol di Gamba 8' discant
 Flute douce 4'
 Quint 3'
 Octaaf 2'
 Fluit 2'
 Flageolet 1'
 Mixtuur 3 sterk
 Trompet 8' "dit is overheerlijk van geluid"

In 1899 verbouwden de Gebr. Gradussen het orgel opnieuw.

In de beeldbank van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed is een foto van het interieur van de kerk van Bokhoven vóór 1925 bewaard, waarop het orgel goed te zien is (zie bijlage afbeeldingen). De kappen van de torens zijn kort achter het front afgezaagd, vermoedelijk om de kas onder het gewelf van het schip te kunnen passen. De frontpijpen in de velden staan in een ongebruikelijke volgorde met de breedste het dichtst bij de middentoren, dus ze zijn vermoedelijk niet meer origineel. De onderkas vertoont geen versmalling en zal niet origineel zijn. De balustrade vertoont een uitbouw. Hierin zal het orgel oorspronkelijk hebben gestaan. Toen had het achterkantbespeling.

Er bestaat bovendien een foto van (niet lang) vóór 1965 van dit orgel (beschikbaar via P. Peeters). Hierop heeft het orgel de claviatuur aan de voorzijde, met tien registertrekkers plus plankjes boven weggewerkte registergaten terzijde van het klavier en twee afgedekte gaten boven de tien trekkers. De kas heeft nu wel een versmalling en de frontpijpen in de velden staan weer in de gebruikelijke volgorde.

In Lisse is alleen een deel van de oorspronkelijke kas nog over, vermoedelijk alleen het front en delen van de rest van de bovenkas. Ook het snijwerk is maar gedeeltelijk bewaard. De frontpijpen zijn niet oud, zoals we aan de hand van de oude foto's al konden vaststellen.

Escharen, St.-Lambertuskerk

De herkomst van het orgel in *Escharen* is niet bekend. De oudste archiefgegevens komen uit een rekeningboek van orgelmaker Frans Smits en betreffen betalingen in 1834 voor ruim twintig dagen werk aan het orgel in *Escharen* (Boogaarts en Peters, 10). Verder bevat de beschrijving van dit orgel bij Broekhuizen de mededeling “Het orgel in de kerk der r. cath. gemeente aldaar is afkomstig uit een klooster in België en in het begin dezer eeuw door de leden dezer gemeente aangekocht en in dezen kerk doen plaatsen” (E 48). Gezien de bouwtijd kan het gaan om het orgel dat Gilman in 1728 leverde aan het klooster van de zusters tertiariissen in Peer (Stinissen). De oudste notitie over het orgel in de kerkrekeningen gaat terug tot 1863. In de kas staan op een zijpaneel de initialen ÆGM en PvE samen met het jaartal 1759 met potlood genoteerd. ÆGM is de signatuur van Ägidius Gilman. Bij PvE kan Paulus van Eijsdonck (ca. 1714-1773) gelezen worden, een orgelmaker uit Helmond. Er zijn werkzaamheden van hem in het huidige België bekend. Een van beiden heeft het orgel kennelijk in 1759 gestemd.

Het positief van dit orgel had oorspronkelijk zes registers, maar is al vroeg verwijderd. De klavieromvang is uitgebreid tot f^{''} met behulp van een aanvullingslaatje, vermoedelijk bij de overplaatsing kort na 1800. Als dit laatste het geval is, dan komen Leonard van Eijsdonck (1736-1812) uit Oss of zijn vermoedelijke leerling Klaas Smits (1790-1831) in aanmerking als maker van het laatje en bijbehorend pijpwerk. In 1834 voerde F.C. Smits zoals gezegd een grote herstelbeurt uit. De hierna genoteerde dispositie uit Broekhuizen laat zien dat in het midden van de negentiende eeuw al verscheidene registers gewijzigd waren.

Prestant 4'
 Holpijp 8'
 Fluit in de bas en Viol di Gamba D. 8'
 Fluit 4'
 Octaaf 2'
 Flageolet 1'
 Mixtuur 3 sterk
 Trompet B/D 8'
 Clairon 4'

In de twintigste eeuw is de claviatuur van achter naar voor verplaatst. Bij de restauratie in 2003 door Verschueren bleek dat bijna al het aanwezige pijpwerk nog van het oorspronkelijke orgel afkomstig is, waarin al ouder materiaal (uit de zeventiende eeuw) verwerkt was. De aangetroffen negentiende-eeuwse dispositie is gehandhaafd, maar de claviatuur is weer aan de achterkant geplaatst (Boogaarts 2003). Er is een nieuwe windvoorziening aangebracht.

Het orgel in *Escharen* heeft nu de volgende dispositie.

Prestant 4'	klavieromvang C.D-f ^{''}
Holpijp 8'	aangehangen pedaal C-e
Prestant 8' discant	winddruk 63 mm.
Salicionaal 8' (is in de bas een Fluit 4')	toonhoogte a' = 415 Hz.
Fluit 4'	stemming 1/8 komma
Octaaf 2'	
Sifflet 1'	
Cimbel 2 sterk 1'	
Trompet 8' bas/discant	
Dulcian 4'	

De basisregisters van Brammertz klinken intens en vol, terwijl de Trompet knort in de bas en een soort o-toon in de discant heeft. De door Smits bewerkte stemmen hebben een romantisch karakter en voegen zich niet goed bij de andere stemmen.

Limbricht zie Sittard, zusters

Lisse zie Bokhoven

Maastricht, Lutherse Kerk

Jacob Brammertz verrichte reparaties aan het orgel in 1708 en 1712 (Syrier 47).

Maastricht, St.-Janskerk

In 1727 verrichtte Jacob Brammertz een reparatie aan het orgel (Syrier 51).

Maastricht, St.-Matthiaskerk

Over het orgel van *Maastricht*, Sint-Matthias, vermeldt Quaedvlieg een paar details uit 1727 op basis van indirecte beschrijvingen, onder meer twee vernieuwingsvoorstellen (uit 1743 en 1758, Quaedvlieg 39-41). De kerk werd toen door een protestantse gemeente gebruikt. Het orgel heet bij aanschaf tweedehands, het kostte 300 gulden (Syrier 43; Quaedvlieg noemt een bedrag van 1426 gulden, nogal onwaarschijnlijk). Het had twaalf registers en twee klavieren, maar geen koppel. Er waren twee balgen. De Sesquialter had een hoge ligging en er was een Terts. Aan het eind van de achttiende eeuw is de kerk op last van de Fransen gesloten. Het orgel werd opgeslagen, maar veel pijpwerk raakte na verloop van tijd beschadigd. Het bruikbare restant is door orgelmaker Binvignat benut bij de bouw van het nieuwe orgel voor de Sint-Jan in 1806. Toen dit orgel veel later een nieuw binnenwerk kreeg, is al het oude pijpwerk verwijderd.

Middelaar, St.-Lambertuskerk

Het orgel van *Middelaar* is bekend uit de twee beschrijvingen van Broekhuizen, van Van 't Kruijs en de aanvullingen van Van Kuilenburg (85-87). De uitbreiding van het orgel in 1852 met "eene geheel nieuwen kast" lijkt eerder te slaan op inpassing van nieuwe frontpijpen van de Prestant 8 voet, die enigszins uit het oude front puilen en waarvoor schrijnwerker Smits de oude viervoetskas heeft moeten oprekken. Waar Van Kuilenburg tussen de pijpvoeten door de achterwand van de kerk meende te zien doorschemeren, blijken er op de foto bij Gierveld (Commentaar op Broekhuizen 1063) lichte scherpjes te staan achter de pijpvoeten. Het orgel is in 1944 door oorlogsgeweld verwoest. De lijsten onder de velden kunnen naar Gilman verwijzen. De dispositie die de meeste verwantschap met de Gilmanstijl vertoont, is die van Broekhuizen M 81. Verder past zoals gezegd de klavieromvang van vier octaven (M 75) bij de werkwijze van de Gilmans.

Prestant	8 vt	Kl. Kromhoorn	8 vt	Mixtuur	3 st
Prestant	4 vt	Viol di Gamba D.	8 vt	Flageolet	1 vt
Holpijp	8 vt	Octaaf	2 vt	Trompet	8 vt
Flute douce	4 vt	Cornet	3 st		

Tremulant, ventil.

Indien er een verbinding met Gilman is, ligt het voor de hand dat dit orgel eind achttiende eeuw uit een Duits klooster naar Middelaar is overgebracht door Titz (M75). Maar het front

noch de dispositie vertonen voldoende karakteristieken om het orgel aan de Gilmans toe te kunnen schrijven.

Nederweert, St.-Lambertuskerk

Alfons Bruekers schrijft in een Heemkundebulletin dat Brammertz in 1715 een orgel voor de kerk van Nederweert bouwde. Er is niet meer van bekend dan dat dit model stond voor het orgel van Peer, dat een jaar later besteld werd. Zowel het contract voor Peer als dat instrument zelf zijn bewaard gebleven, zie de teksten over België. Dat orgel heeft twee klavieren en 18 registers. In 1737 is het orgel van Nederweert gerepareerd door een ‘meester Lorangh’ ofwel Laurent Gilman voor 6 gulden. Het Brammertz-orgel is in 1851 verkocht aan de kerk van Broekhuizen. In 1934 is dit orgel vervangen door een nieuw instrument van Verschuieren, dat tien jaar later verloren ging ten gevolge van oorlogsgeweld.

Sittard, zusters dominicanessen Agnetenberg

Voor de bouwer van het orgel in *Limbricht* is geen hard bewijs. Er is alleen bekend dat het afkomstig is uit het klooster op de Agnetenberg in Sittard en in 1803 in Limbricht is geplaatst. Bij de reconstructie in 1989 schreef adviseur Hans van der Harst dat het een werkstuk zou kunnen zijn van Antonius Schiffers, die aan het begin van de achttiende eeuw werkzaam was in het gebied rond Erkelenz (Van der Harst 1989). Een herkomst uit de Eifel, dus van de hand van Brammertz, sloot hij uit. Michel Lemmens somt echter enige treffende overeenkomsten op van de factuur van windlade en kas met die van het Brammertz-orgel in Opitter: de middenstijl in de achterwand die weggenomen kan worden en de schroeven op de lade met kleine vleugels naar twee zijden. Het front vertoont duidelijke trekken van de stijl van Brammertz, namelijk een enigszins blokvormige indeling. Op grond van vergelijking met nog bestaande vroege fronten van Brammertz (Stolberg, Waldhilbersheim, Opitter) kan de bouw van het orgel van Sittard gedateerd worden omstreeks 1710, namelijk nadat de bovenzijde van de velden een lagere afsluiting kreeg dan de kappen van de buitentorens (Stolberg 1701) en voordat de buitentorens rond werden (Opitter 1716).

Bij de restauratie in 1989 heeft adviseur Hans van der Harst de verdere geschiedenis van het instrument in grote lijnen kunnen achterhalen (brochure 1989). In 1803 is het orgel door Binvignat overgeplaatst naar Limbricht. In 1819 plaatste Peter Schauten een Violin 4' bas en Fluit travers 8' discant op de plaats van de Sexquialter. In 1845 brachten de Gebr. Franssen een magazijnbalg aan en wijzigden enkele registers. In 1922 werd de kerk gesloten, waardoor het orgel aan verval werd prijsgegeven. Alle pijpwerk verdween. De kas was wit geschilderd. Maar de kas, stukken snijwerk, de balg, de originele windlade, delen van kanalen, mechaniek, registerknoppen en enkele toetsen bleven bewaard.

Bij de restauratie gaf men Verschuieren opdracht tot reconstructie van pijpwerk in Westfaalse stijl, en wel naar het voorbeeld van het orgel van Verhofstadt en Theodorus Schiffers (vermeende broer van Antonius) in Donkerbroek. De dispositie is afgeleid van de stokken en roosters in Limbricht. De Trompet is een kopie van een register van Baders (als ik het goed heb, dit is niet terug te vinden in de tekst van Van der Harst). In de magazijnbalg bleken de originele bladen van Brammertz nog verwerkt te zijn, zodat twee spaanbalgen gereconstrueerd konden worden.

De dispositie luidt nu als volgt.

Prestant 4'	Manuaal C.D-c''''
Cornet 3 sterk (4'-2 2/3'-1 3/5')	aangehangen pedaal C-f (oud, maar vermoedelijk niet origineel)
Holpijp 8'	winddruk 63 mm.
Fluit 4'	toonhoogte 415 Hz.
Octaaf 2'	stemming 1/5 komma
Quint 1 1/2'	

Sexquialter 2 sterk bas/discant
 Sifflet 1'
 Mixtuur 3 sterk 2/3'
 Trompet 8' bas/discant
 Tremulant.

Uit vergelijking met andere disposities van Brammertz volgt, dat de Quint en Sifflet respectievelijk een Quintfluit 2 2/3' en Terts 1 3/5' geweest moeten zijn. Technische details van dit orgel zijn in het werkdocument vermeld.

Spaarndam, Oude Kerk

In 1875 kocht de kerkenraad van de Oude Kerk in Spaarndam een orgel van orgelmaker Ypma in Alkmaar. De herkomst van het instrument is onbekend. Maar zowel de bouwstijl van de kas als de verdere samenstelling wijzen onmiskenbaar op de gebroeders Gilman als makers. Het ligt voor de hand dat dit orgel in dezelfde tijd is gebouwd voor een katholieke schuilkerk als de beide orgels voor Alkmaar, dus in 1758. Stilistisch kan dit goed kloppen: Looyenga schatte het bouwjaar op 1760 (*Orgelencyclopedie* deel 2, 286).

Het omvangrijke archief van orgelmakerij Ypma vertoont juist voor de periode 1870-1880 een flinke lacune (scriptie Wim Loos). Op grond van dit archief is geen herkomst van het bewuste orgel vast te stellen. Ook Broekhuizen geeft nauwelijks houvast, ook al weten we dat het om een instrument van zeven registers ging. Geen enkele dispositie van een orgel uit een schuilkerk in Noord-Holland komt exact overeen met de opzet van Spaarndam. Ypma kan vóór 1875 in de volgende plaatsen een oud orgel ingenomen hebben waarvan de dispositie bij Broekhuizen enigszins overeenkomt met de oorspronkelijke van Spaarndam: zeer waarschijnlijk in 1869 in Haarlem, St.-Thomas van Aquino (toen weeshuis) en misschien in 1867 in Wieringen, St.-Hippolytus.

Broekhuizen H 9 (Haarlem)
 handklavier van 4 ½ octaaf
 aangehangen pedaal 1 ½ octaaf
 Holpijp 8'
 Prestant 8' D
 Octaaf 4'
 Fluit 4'
 Octaaf 2'
 Sexquialter 2 sterk
 Quint 1 1/2'

W 53 (Wieringen)
 afkomstig uit katholieke kerk van Lammerschaag
 geen pedaal
 Holpijp 8'
 Prestant 8' D
 Prestant 4'
 Fluit 4'
 Quint 3'
 Octaaf 2'
 Mixtuur 2 sterk D

Bij de restauratie onderzocht adviseur Maarten Vente het instrument. Hij ontdekte dat het orgel oorspronkelijk met het front in de balustrade moet hebben gestaan. De windlade lag onder in het orgel en was achter aan de bovenzijde voorzien van een ventielkast die met een stekermechaniek werd bediend (zoals bij beide Alkmaarse orgels). Ypma moet aan het orgel een onderbouw hebben toegevoegd en de claviatuur van de achterzijde naar de linkerzijde hebben verplaatst. De ventielkast kwam nu onder de windlade, waardoor er ruimte kwam voor twee extra registers op de lade. Vente trof in 1971 een Gamba aan die zeker niet origineel was, plus een Fluit 4' met zeventiende-eeuws pijpwerk dat afwijkt van het overige pijpwerk. Het tongwerk was getransformeerd tot Seraphone 8' (Brief van Pels & Van Leeuwen aan de Kerkvoogdij van Spaarnwoude-Spaarndam van 8-5-1969, Universiteitsbibliotheek Utrecht, Bijzondere Collecties, Collectie Orgel in de samenleving/Bolt, Kret en Vente, afdeling Vente, niet geïnventariseerd).

Bij de restauratie is de situatie van Ypma gehandhaafd. Er is een ander, antiek klavier geplaatst. Het tongwerk is gewijzigd in Dulciaan 8' en voorzien van houten stevels en koppen van Kam en Van der Meulen. De vulstemmen zijn aangevuld met pijpwerk in dezelfde mensuren als nog aanwezige pijpen. Het orgel heeft geen houten pijpen. Er is geen pedaal aanwezig. Wel is er een antiek speelbankje. In 1971 is in de achterwand de ruwe betimmering vervangen die de oude claviatuur verving. De acht aanwezige registergaten zijn weggewerkt. De balg van Ypma is hersteld. Opmerkelijk is een paneeltje met rococosnijwerk boven in de achterwand van de middentoren. Aan de binnenkant van de linkerzijwand staat in wit krijt de naam gekrabbeld van J. Scha...t..., 1779 (?). De dispositie te Spaarndam in de volgorde van de lade luidt sinds de restauratie als volgt.

Prestant 4' (oud, origineel)
 Prestant 8' disc. (oud)
 Holpijp 8' (geheel metaal, oud)
 Octaaf 2' (oud)
 Quintfluit 3' (helft oud?)
 Mixtuur 2 sterk (helft oud?)
 Fluit 4' bas/disc. (ouder dan alle andere pijpwerk)
 Scherp 2 sterk (nieuw)
 Dulciaan 8' (groot octaaf oud)

Het orgel in de Hervormde Kerk te *Spaarndam* is beschreven door Jan Jongepier in *Het Orgel* 67 (1971), 295-296 en in *Orgelencyclopedie* deel 2, 286-287. Het probleem met de twee disposities bij Broekhuizen is dat het orgel waarschijnlijk altijd een tongwerk (Kromhoorn) gehad heeft, terwijl dat in die disposities ontbreekt. De ware herkomst is niet bekend, maar dit is wat er het dichtste bij lijkt te komen.

Stevensweert, St.-Stephanuskerk

Het orgel in de parochiekerk van *Stevensweert* is in 1805 door pastoor Le Blanc gekocht van de kerk van het Augustijnenklooster in het nabij gelegen Bree. Joseph Binignat plaatste het instrument over. In 1851 breidde Louvigny uit Roermond het instrument uit (Rutten 2016, 131-132). Van dit orgel resteert in feite alleen de voorkant van de kas, die onder het front bestaat uit de claviatuur met de sporen van tweemaal acht registertrekkers, plus de zijwanden. Het front vertoont de voor de Gilmans typerende verhoogde voetlijst, recht gesloten tussenvelden en zwerig snijwerk (*Orgelencyclopedie* deel 2, 197). In 1950 bouwde Verschueren een nieuw binnenwerk in deze oude kas, inclusief nieuwe frontpijpen. Looyenga signaleerde al de verwantschap van dit front met de orgels van Escharen en Spaarndam. Een bijkomend argument voor toeschrijving aan de Gilmans is het gegeven dat zij in de plaats van herkomst, Bree, al tweemaal een orgel hadden geleverd (1728 en 1739), evenals twee in de directe omgeving (Peer).

Uden, klooster zusters birgitiessen

Van het orgel te *Uden* zijn geen oude archiefgegevens bewaard, maar onder de middentoren staat als datering 1757 (Jongepier in *Het Orgel* 86 (1990), 190-194). Verder is bekend dat het oorspronkelijke orgel van dit klooster in 1794 zwaar beschadigd raakte. De zusters vluchtten naar Leiden en kwamen pas een jaar later terug in Uden. Broekhuizen geeft de volgende beschrijving (U 23): Het orgel in het Brigitinnenklooster aldaar. Is de maker en datum der bouwong onbekend. Heeft 9 stemmen, een handclavier, aangehangen pedaal twee blaasbalgen. 4 Voet in 't front. Is afkomstig uit een kerk van België.

Prestant	4 vt	Prestant D.	8 vt	Quintfluit	3 vt
Holpijp	8 vt	Viol di Gamba D.	8 vt	Mixtuur	3 st

Fluit 4 vt Octaaf 2 vt Kromhoorn 8 vt

tremulant, ventil.

Orgelmaker Janus Kuijte heeft er omstreeks 1878 ook een dispositie van opgetekend (Van Kuilenburg 1982, 17).

Prestant 4 vt	Fluit travers 8 vt disc.	Basson bas 8 vt
Bourdon 8 vt	Octaaf 2 vt	Dulciaan disc. 8 vt
Violino 8 vt. disc.	Fluit 4 vt	

In 1904 kreeg Kuijte opdracht om het binnenwerk over te brengen naar het klooster van de Birginitessen in Weert. Daar is dit orgeltje in 1923 vervangen door een harmonium, geleverd door orgelmaker Vermeulen (Kanton Weert, 2 maart 1923).

Bij een bezoek aan het orgel (21 juni 2019) is gebleken dat de voetlijst van het front opvallende profielen met een kromming naar binnen heeft die in Spaarndam ook voorkomen. De bovenkas is even breed als die van Spaarndam, namelijk 2 meter. Het front is van eikenhout. De frontpijpen zijn origineel, van lood en met tinfoolie bekleed. De vormen van de blindingen van Uden, namelijk naar binnen gevouwen schelpen, vertonen overeenkomsten met die in Stevensweert, Spaarndam en Paesens, waar het echter om bladmotieven gaat. Zowel in Spaarndam als Uden hebben de tussenvelden een dubbele voetlijst met aan de bovenkant een opstaand randje. De plank met het jaartal 1757 is vermoedelijk de originele klavierplank, want hij bestaat uit ingelegd kostbaar donker hout, ivoor en het jaartal wellicht in tin. Alles wijst op de Gilmans als makers. Ook de dispositie bij Broekhuizen past in hun patroon, indien de Gamba oorspronkelijk een doorlopende Sexquialter was. Deze dispositie is identiek met die van het Gilman-orgel te Spaarndam, dat ook rond 1757 is gebouwd. Dit betekent dat de informatie van Broekhuizen over de herkomst zal kloppen: het orgel komt oorspronkelijk uit België. Opvallend is dat de frontpijpen gave kernen hebben zonder prikken. De toonhoogte ervan is 425 Hz. De buitendiameter van de C is 91,7 cm, van c 52,5, wat wijder is dan die van de vroegere Alkmaarse orgels.

In 1912 nam orgelmaker Smits het front op in een nieuw orgel door er twee buitenvelden aan toe te voegen en er een ouder instrument achter te bouwen. Zodoende zijn de frontpijpen van de Gilmans sinds 1903 buiten werking.

Vaals, Protestantse Kerk

Najaar 1769 vonden onderhandelingen plaats tussen de kerkenraad van de Protestantse gemeente in Vaals en Theodor Gilman. Deze diende een offerte in met dispositie voor 900 Reichstaler. Na aandrang wilde hij de prijs met 25 Taler laten zakken en er voor het weglaten van de Vox humana nog eens 30 Taler afdoen. Men vond zijn offerte te duur en ging men met Teschemacher in zee (Van der Harst, in *De restauratie van het Teschemacher-orgel (1772) in de Hervormde Kerk te Vaals 1984-1986*, 9).

Venlo, St.-Martinuskerk

Reparaties in 1722 en 1772 (Van Dijk).

Venlo, klooster kruisherren

In 1770 vernieuwden de gebroeders Gilman het in 1752 door Titz gebouwde orgel voor 900 gulden. In 1803 is het orgel terecht gekomen in de kerk van Walbeck (D). Alleen de kas is nog oud. Stockmann bouwde er in 1993 een nieuw binnenwerk in. Bij gelegenheid van de bouw van dit nieuwe instrument zijn alle historische gegevens gepubliceerd (Janßen e.a.). In

1820 verbouwde Van Dinter uit Tegelen het orgel: de claviatuur werd van achter naar de linkerzijkant verplaatst en omvang van klavieren en windladen werd uitgebreid tot c''''! Toch moet de dispositie bijna onaangetast zijn gebleven. Want in 1890 somde orgelmaker B. Tibus uit Rheinberg de toenmalige dispositie op in een vernieuwingsvoorstel.

Manual	Positiv
Cornett 3 fach diskant	Prestant 4'
Monstre 8' [sic]	Bordun 8'
Bordun 16' baß und diskant	Flöte 4'
Prestant 4'	Flöte 4' diskant
Flöte 4'	Nasard 2 2/3'
Octave 2'	Octave 2'
Quinte 2 2/3'	Cornett 3 fach
Flöte 2'	Cromhorn 8'
Terziana 1 3/5'	
Flageolet 1'	
Sexquialter 2 fach	
Mixtur 3 fach	
Trompete 8' baß und diskant	

Deze dispositie zal wel ongeveer de originele zijn, want ze lijkt sterk op die van Brünnen en Eksel. Alleen de Flageolet past niet in het patroon van de Gilmans, maar zou eerder een Larigot 1 1/3' geweest kunnen zijn, en op het positief ontbreekt opvallend de Mixtuur. Maar Tibus kreeg niet de opdracht om het orgel te moderniseren. Dit gebeurde pas in 1932, toen Breil een nieuw pneumatisch orgel in de oude kast bouwde.

De orgelkas lijkt sterk op die van Brünnen en heeft dezelfde indeling in torens en velden, maar ze is elf jaar jonger (in Brünnen staat 1741 op een cartouche). Vermoedelijk komen beide kassen uit hetzelfde atelier, dat wel eens dat van het kruisherenklooster in Aken zou kunnen zijn. Want ook de balustrade in de Kreuzkirche in Aken op een foto uit 1897 vertoont soortgelijke pilasters en snijwerk.

Weert, St.-Martinuskerk

Wanneer het rugwerk van het orgel in de Martinuskerk te *Weert* is aangebracht, staat niet vast. Er zijn drie argumenten om dit op 1766 te dateren: een betaling aan een niet nader genoemde orgelmaker van 520 gulden (terwijl twee jaar later Aegidius Gilman 30 gulden ontvangt) en in 1768 een betaling vanwege het "afbreken van het oude orgel" (Kerkmeestersrekeningen 1764-1766 en 1768-1770, Gemeentearchief Weert, Oud Archief Weert, inv. nrs. 2909 en 2911, fol 12, gevonden door Paul Peeters). Het snijwerk van het rugpositief op oude foto's vertoont uiteenlopende stijlelementen, maar lambrequins boven de velden bevestigen bovengenoemd jaar. Vermoedelijk heeft Gilman het aanwezige balustrade-orgel van Ruprecht ingrijpend aangepast. Het rugwerk deed als zodanig dienst tot 1926, toen orgelmaker Vermeulen de lade en het pijpwerk transformeerde tot een onderpositief in de hoofdwerkkas. In 1941 werd het orgel zo zwaar getroffen door waterschade van een hevig onweer dat het gesloopt moest worden. Een jaar later is een nieuw elektro-pneumatisch orgel gebouwd door Vermeulen, waarin een tiental stemmen uit het oude orgel is opgenomen. Op basis van notities van Paul Peeters en Hans Brink valt op te maken dat de Bourdon 8 en Cornet van het hoofdmanuaal en de Quint en Terts van het tweede manuaal grotendeels uit pijpwerk van Gilman bestaan, terwijl in de Octaaf van het tweede manuaal enkele Gilman-pijpen zitten en mogelijk in de Prestant 4 van het hoofdwerk eveneens. De restanten van het oude rugwerk inclusief de frontpijpen vormen nog steeds een schijnfrontje in de balustrade.

Weert, klooster zusters penitenten

Het contract van de zusters Penitenten met Jacob Brammertz uit 1715 voor de bouw van een orgel met twee klavieren is bewaard gebleven en door Paul Peeters beschreven. Dit orgel is in 1797 bij de opheffing van het klooster verkocht aan orgelmaker Jan Beerens. Het is niet bekend waar het instrument daarna terecht gekomen is (Peeters).

Weert, klooster der minderbroeders op de Biest

Het contract van de gardiaan van de minderbroeders in Weert met Theodor Gilman is opgespoord door Paul Peeters en aangetroffen in het *Memoriale Perpetuum Conventus Weerdt 1644*, pag. 392-393 (Utrechts Archief, toegang 522: Bestuur van de Nederlandse Provincie der Minderbroeders 1853-1967, inv. nr. 4092). Het orgel moest volgens het contract voornamelijk pijpwerk bevatten van het oude orgel, in 1653 gebouwd door Andries Severijn. Gilman moest wel twee nieuwe tongwerken (Trompet bas, Gromhoorn discant) maken, vermoedelijk zijn geen halve maar hele bedoeld. Het Gilman-orgel deed dienst tot 1851, toen orgelmaker Mathieu van Dinter een nieuw instrument vervaardigde voor de minderbroederkerk. Hij nam in elk geval de (complete) Gromhoorn uit het oude orgel over.

Gilman spelde de Kromhoorn als 'Grumhorn' (Brüggen) of Gromhoorn. In de Paterskerk van Weert mopperde de gardiaan ongeveer tien jaar later nog dat de Gromhoorn die orgelmaker Van Dinter uit het oude orgel had overgenomen terecht die naam droeg en daarom dringend vervangen moest worden (Peeters ...).

Bronnen

Joachim Bontius de Waal, *Oorspronck en Opkomst der Stede Alkmaar*, handschrift Regionaal Archief Alkmaar, Coll. Aanw. inv. nr. 41.

Jan Boogaarts, *De orgelmakers Smits te Reek (bij Grave)*, Zutphen: Walburg, 2017.

Jan Boogaarts en Herman Peters, *Het orgel in de H. Lambertuskerk Escharen*, Escharen: Orgelstichting Lambertuskerk, 2003.

George H. Broekhuizen, *Orgelbeschrijvingen*, Amsterdam: Nederlandse Vereniging voor Muziekgeschiedenis, 1986.

Alfons Bruekers, 'Handen en voeten', *Nederweerts verleden* afl. 108 (juli 2016),

<https://www.nederweertsverleden.wordpress.com/tag/orgel>

C.W. Bruinvis, 'De statie van St. Dominicus te Alkmaar', in *Bijdragen tot de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem* deel 22 (1897), p. 203.

Hans van der Harst, *De restauratie/reconstructie van het orgel in de Sint Salviuskapel te Limbricht*, Limbricht: Stichting Kasteel Limbricht, 1989.

Hans van der Harst, in *De restauratie van het Teschemacher-orgel (1772) in de Hervormde Kerk te Vaals 1984-1986*, Vaals, 1986.

Joachim Hess, *Dispositien der merkwaardigste kerk-orgelen, welken in de Zeven Vereenigde Provinciën als mede in Duytsland en elders aangetroffen worden*, Gouda: Vander Klos, 1774.

Stefan Janßen, Erich Naus, André Schaerer, *Orgel in St. Nikolaus Walbeck*, Straelen: Katholische Gemeinde Walbeck, 1993.

Frans Jaspers, *Repertorium van orgels en orgelmakers in Noord-Brabant tot omstreeks 1900*, 's-Hertogenbosch: Noordbrabants Genootschap, 1984.

Jan Jongepier, *Het orgel van Paesens: van Rooms-Katholiek gebruik in Alkmaar en Volendam naar de Psalmen en Gezangen van Paesens*, Elburg: Stichting tot behoud van het orgel, 2010.

Hans Kriek, 'Het orgel in de Grote Kerk te Lochem', in *Het Orgel* 75 (1979), 172-182.

Marius Van 't Kruijs, *Verzameling van disposities der verschillende orgels in Nederland*, Rotterdam: Immig, 1886.

- Wout van Kuilenburg, *Het werk van de orgelmakersfamilie Van Eijsdonck/Van Nistelrooy/Kuyte*, 's-Hertogenbosch: Noordbrabants Genootschap, 1983.
- Wout van Kuilenburg, *Aantekeningen van de orgelmaker Adrianus Kuyte*, 's-Hertogenbosch: Noordbrabants Genootschap, 1982.
- Wim Loos, *Inleiding tot het werk van de orgelmakers Ypma*, Utrecht, 1990 (doctoraalscriptie).
- Hans van Nieuwkoop e.a. (red.), *Het historische orgel in Nederland 1726-1769*, Amsterdam: Nationaal Instituut voor de Orgelkunst, 1997 ('Orgelencyclopedie').
- Gerard Quaadvlieg, *Maastricht Orgelstad*, Maastricht: Leiter en Nypels, 1968.
- Har G.M. Rutten, *Onder bescherming van Sint Stephanus: 750 jaar parochiegeschiedenis van Stevensweert*, Stevensweert: Stichting Streekmuseum Stevensweert, 2016.
- J. Stinissen, *Geschiedenis van Agnetendal, het Tertiariissenklooster van Bree*, Leuven, 2001 (licentiaatsverhandeling).
- Remy Syrier, *De orgelmakers Joseph en Adam Binvignat*, Maastricht: Syrier, 2014.